

СССР „ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРЫ“, бр. 5, 1984

Брой 5 се открива със статията на Александър Панков „По следите на героя (Проблемът за положителния герой в съвременната критика)“. Както личи от подзаглавието ѝ, тя е посветена на отношението на съветската критико-теоретична мисъл към проблема за положителния герой в съветската литература. В общи линии са проследени различните промени, които претърпява концепцията за положителния герой в съветската литература, като най-голямо внимание е отделено на последното десетилетие. В уводната част на статията си авторът се схира на концепцията за положителния герой, поддържана през 30–50-те години. Тази концепция включва възгледа за положителния герой като участник в историята, съзидател и борец, строител на новия свят; той е ярка и активна личност, проводник е на историческите преобразования и изразител на идеите на прогреса. Александър Панков отбелязва и един съществен тезис — необходимостта да се покаже формирането на героя, закаляването му в преодоляване на препятствията или, както се е изразил авторът, — геройт трябва да се роди пред очите на читателя.

А. Панков си задава въпроса защо след като съществува известна по-голяма или по-малка яснота относно концепцията за положителния герой, непрекъснато възникват спорове за него? Защо е нужно литературните теоретици и критици да призовават най-настойчиво писателите да създават поредните положителни герои — „выпльщение на човека на новата ера“?

Авторът коментира някои спорове за положителния герой — отбелязва неудачната практика на произволствения роман от края на 40-те години, краха на теорията за безконфликтността, оттеглянето на литературата от илюстративността, от дидактическия схематизъм.

Александър Панков поддържа становището, че теорията за положителния герой не може да се развие без връзка с теорията за художествения характер. В статията са посочени три основни аспекта в теорията на структурата на художествения характер:

1. Картината на външното пространство — поведението на човека в характерни обстоятелства; 2. Описание на качествата на човека, които се групират на природни или телесни и на етични и социални — в този пункт се набляга, че реализацията на човешките качества винаги се осъществява в конкретен социално-културен контекст; 3. Изображението на човешката психология — т. е. на душевния живот на човека, неговото съзнание и подсъзнание.

Сложното съчетание на тези три страни на човешкия образ прави характера на героя максимално жив, пълнокрѐвен, дълбок. А обособяването, изтъкването само на един от трите набелязани компонента води до поеднозначни и еднолинейни образи. Никога не трябва да се забравя — пише Александър Панков, — че човешкият образ е конкретно художествено единство, отделните черти на характера се разгръщат не механически и не автономно, а цялостно, по пътя на различни преходи от външното към вътрешното, от вътрешното към външното. Описанието на постъпките винаги съдържа информация за психологическото състояние, а описанието на психологическите състояния може огледално или символично да замества външните действия.

Авторът отбелязва голямото значение на книгите на Л. Гинзбург „За литературния герой“ и „За психологическата проза“, в които теорията за литературния герой е представена в разгърнат вид. Л. Гинзбург оперира с цял комплекс от понятия за описване на структурата на литературния герой, като „формула на опознаването“, „исторически характер“, „експозиция на героя“, „литературна роля“ и т. н. А. Панков е на мнение, че, без да изчерпва изцяло проблематиката, Л. Гинзбург в споменатите си трудове дава на съвременната критика редица принципиални положения, които допринасят за анализирането на литературните факти.

Но според автора бедата на много герои в съвременната литература, които претендират за място на литературен положителен герой, се състои в опростяването на човешкия образ, а това довежда до диспропорция в изображението на героите, на техните действия, техния дух. А. Панков смята, че нямат оправдание и опитите да бъде обри-

суван „живият човек“ чрез преднамерено смесване на тъмни и светли черти в характера му. Подчертава се необходимостта от диференциация между „положителен герой“ и „естетически идеал“, който е висш предел на художественото съзнание. Естетическият идеал намира израз не само в героите и антигероите, но зад него стои авторската мирогледна позиция, той се отразява в отношенията между характерите, идеите, обстоятелствата, заложиени в сюжета.

По-нататък в статията Ал. Панков се спира на начините, по които литературата обективно отреагира на съвременния живот, като създава множество типове положителни герои — тук се включва деловият човек на научно-техническия прогрес, тук са и хората от военното поколение, героите на дълга и мъжественото действие, селските хора и близките им престоанородни характери, хората на науката и изкуството, отстояващи верността на творческите си принципи и собствените си убеждения, героите на историческата проза, достойни за народната памет. Авторът е отделил място в статията си и на отношението на съвременната литература към традициите и обичаите на селския живот. Проблемът за множествеността на положителните типове има самостоятелно значение и що се отнася до отделния художествен свят, и до литературата като цяло. Авторът подчертава, че най-добрата съветска литература не е склонна да представя положителния герой еднообразно, а още по-малко е склонна да го идеализира. Тя предпочита да защитава човешкото в неидеалния човек, вървящ по трудните пътища на века.

Според Ал. Панков проблемът за критиката се състои в това — да не разкъсва в момента на изследването „общото“ и „особеното“, да почувствува смисловата тъкан на художествените образи, да не ги огрубява с привични термини, да не налива ново вино в стари мехове и да запази точността на идейно-естетическите обобщения. Да не се забравя, че положителният герой се ражда не изведнъж и не по критически заявки. За да се появи той, е нужно да изкристализира съзнанието на епохата, да се изгради поколение, което да стане носител на това съзнание.

Сериозен анализ на еволюцията на литературния герой — от горкиевските персонажи до наши дни — е направен в книгите на Ю. Кузменко „Мяра за истината“ и „Съветската литература вчера, днес и утре“. В тях се проследява как се променят образите на водещите характери, наложили отпечатъка си върху традицията на положителния герой в съветската литература, и предмет на изследване става именно традицията. През 50—60-те години критиката в хода на дискусиите за положителния и идеалния герой постига нужните за литературното развитие резултати:

настоява за взаимовръзка между героя и заобикалящата го среда, за необходимостта да се видят у героя не само нравствените качества, но и отражението на обективната реалност, поставя въпроса за правдивостта на героя; отказва се от героя-еталон, лишен от вътрешни противоречия; достига до схващането, че художествената стойност на героя е обусловена от естетически закони, специално от това дали писателят създава епичен или драматичен образ.

Пътят на съвременния герой отразява (според Ал. Панков) новото възприемане от страна на литературата на проблемите на прогреса, на социалното развитие. 60—70-те години са за обществената мисъл период на активен социално-нравствен анализ. Понятието съвест — гражданска и лична — придобива роля на основна мярка за нещата.

Днес — пише авторът — не съществува единен исторически характер, който би попаднал лесно под готови теоретически дефиниции. Идейно-художествената приемственост има днес твърде сложни проявления — каска се не за външните подобия на сюжетите и персонажите, а за духовно-нравствената съгласуваност на общозначимите образи и мотиви, исторически изработени от съветската литература и доживели еволюция и до наши дни. При това в едни от сюжетите изтъкваат на преден план мотиви от моралното битие на личността, в други — мотиви на народната памет, в трети — мотиви на социалния анализ, насочен към съвременния начин на живот. Взаимодействието на тези мотиви в хода на литературната еволюция е потенциално неизчерпаемо — изтъква авторът.

Ал. Панков отделя място и на често срещаното в днешната литературна критика определение „герой с парадоксален характер“ — отбелязана е трудността в отразяването на „съвременния среден човек“, който болезнено чувства нравствената раздвоеност. Подчертано е влиянието на класиците върху съвременното художествено мислене, как под това влияние се създава известна множественост в естетическите ориентации и същевременно те подтикваат към търсене на духовна цялост, духовен синтез.

Развитието на съвременния положителен герой — пише Ал. Панков — се движи безспорно по пътя на натрупване на социално-психологическа и естетическа сложност, като се извършва претопляване на различни традиции и опит. Съвременната проза клони към схващането на героя като носител на трудния и мъчителен опит на живота, натрупан от народа и човечеството. При цялото изобилие от конфликти и ситуации най-интересните и значителни герои на съвременната проза са търсачите на истинска хармония и достойно човешко щастие.

М. Б.

От по-особен интерес в книгата е изследването на Ружена Гребеничкова „Кафка и темата за писането“.

В творбата на Стриндберг „Скарани“, която Кафка споменава в дневника си от 1915г., читателят се натъква на една комична сцена. Стриндберг разказва за смелото решение на един мъж да отпътува при жена си по нейна молба в дома на нейните предци край Дунава, макар и да знае предварително, че срещата ще бъде само нова брънка в поредицата от лични катастрофи. Въпреки това героят е решен да приеме ударите на съдбата с очакването, че така ще обогати собствения си житейски и писателски опит. Съзнателното приемане на нежелана роля разкрива според авторката естетизирането на една житейска ситуация, свързано с отношението между литературата и живота. Самият Стриндберг подтиква към подобна интерпретация, като изоставя положението на разказвача и заема позицията на пишещия „тук и сега“. Писателят разкрива, че сам той е героят на творбата, който се осмелява да се въвлече в опасност за личността си, въпреки че може да очаква само фиаско и потискащи сцени. Така той принася своята жертва на „писането“. За подобно „поглъщане на живота“ от писателската дейност ще говори близо двадесет години по-късно Роберт Малзер в творбата си „Лъжа на сцената“, отбелязва авторката.

Една подобна „автобиографичност“ изниква като възможност за преоткриване на „художественото преобразуване на живота“, т. е. на естетизирането на житейските ситуации, на стилизираните. Писателят не се стреми да обогати своето „Аз“ или дори своето обкръжение, което изглежда значимо, понеже той се движи в него; така му остава като нещо привлекателно и единствено „писането“. Автобиографичността на едно произведение означава, че то се съобразява преди всичко с фактите. В основата си то представлява реабилитация на всичко онова, което ни се случва. Фикцията, измислицата, правилата на романното изграждане тук нямат стойност.

В този случай пишещият знае, че фикционализирането произтича не от литературата, а от живота, от социалното пространство, от обществената комуникация, от житейския свят на отделни групи и тъканта на личните „истини“, посочва авторката.

Като образец на най-разпространената автобиографична прозаична форма могат да се посочат дневникът и писмото. За разлика от тях паметта често отбелязва неща, които не са се случили и въобще не биха могли да се случат.

Своите наблюдения и анализи авторката свързва главно с творчеството на Франц Кафка, в което автобиографичният елемент е тясно свързан с креативния акт, с „писането“. В биографията на Кафка, написана от Макс Брод, се намира следният пасаж: Брод предава на Кафка молбата на една франкфуртска актриса да ѝ разреши публичното четене на негови прозаични откъси. Отговорът на Кафка гласи: „Откъсите, които бих могъл да пратя, не означават за мен почти нищо, аз ценя само мига, в който съм ги написал.“ Това изказване на Кафка е според авторката симптоматично за неговото отношение както към литературата, така и към действителността. Автобиографичните елементи в неговото творчество произлизат преди всичко от стремежа към фиксиране на момента, в който възниква самата творба. Защото, смята авторката, мигът на писането, очарованието на писането се проявява като очарование на близостта. Като пример тя посочва един пасаж от началото на „Юноша“ от Достоевски, където посред воденото на повествованието в първо лице писателят немотивирано прекъсва разказа и вмъква своето присъствие чрез изречението: „Прочетох написаното... Но да се пише по такъв начин, означава да се фантазира.“ Този метод на авторско навлизане във фикционалната сфера е особено характерен за Роберт Малзер — един писател, от когото Кафка е възприел много похвати, за да изгради своето писателско умение. Като заключение се посочва, че всъщност цялото творчество на Франц Кафка носи характера на дневник, в който голямото преживяване, което се споделя, е самият акт на писането.

В. К.